

Sayı : 12 .

Sene : 1981 - 1982

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

*Prof. Tayyib Gökbilgin
Hatıra Sayısı*

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1982

YEMEN'İN JEO-POLİTİK DURUMU VE OSMANLI DEVLETİ'NE KATILMASI *

İhsan Süreyya Sırma

Yemen, Arabistan Yarımadasının güney batı köşesine düşen bölgeyi içine alır. Güneyden Aden Körfezi'ne, batıdan Kızıldeniz'e bakan Yemen, coğrafi olarak, bu iki denizi birbirine bağlayan dar boğaza hâkim vaziyettedir¹.

Yemen arazisi, esas itibariyle Serâ denen dağlık ve Tihame denen ovalık iki büyük bölge ile, Kızıldeniz ve Hind Okyanusunun, Arap Yarımadası'ndaki kıyı şeridinden ibarettir². Yemen'in en verimli ve yerleşime müsait olan bölgesi Serâ denen bölgedir³.

Yemen'e, Yemen denmesinin sebebini, Yemen'in, Kâ'be'nin yemininde, yâni sağında olduğuna bağlamak isteyenler olmuşsa da⁴, -tıpkı Şam'ın, Kâ'be'nin şamında yâni solunda olduğu için, Şam denildiğini söyleyenler gibi-, Kâ'be'ye göre sağ ve sol tabirleri kesin

* Bu makale, 11-13 temmuz 1977 tarihlerinde Ankara Hacettepe Üniversitesinde yapılan I. Uluslararası Sosyal ve ekonomik Türk Tarih Kongresine tebliğ olarak sunulmuştur.

1 Bu hususta ayrıntılı bilgi için bak. M. Alfred Bardey, *Rapport sur el-Yemen et partie du pays d'Hadramaut*, dans Bulletin de géographie Historique, et Description, Paris, 1899, s. 19 ve dev., ayrıca, Danimarkalı coğrafyacı Neibuhr'un Yemen seyahatından sonra yazdığı ve resimlerle, haritalarla tamamladığı anıları kayda değer. Bak. A. Defflers, *Voyage au Yemen, Journal d'une Excursion botanique faite en 1887 dans les montagnes de l'Arabie Heureuse*, Paris, 1889, s. 9.

2 *Yemen Salnamesi*, 1302-1304, s. 44.

3 *Yemen Salnamesi*, 1302-1304, s. 35.

4 Âli, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul, 1277, I, 234.

değil izafidir. Yakût el-Hamevî'nin dediği gibi, birine sağ olan yer, diğer birine göre soldur⁵.

Yemen'in iklimi çok elverişli olduğu için, bazı yerlerinden, senede üç defa mahsul alınır⁶; ve bu yüzden Yemen'e, «Yemenü'l-hadra», yâni «Yeşil Yemen» denmiştir⁷.

Yemen'in kısa bir tarihçesi :

Yemen'in tarihi, çok eski devirlere kadar uzanır. Bilhassa San'a ve Sabâ bölgeleri, geçmişteki medeniyetleri sayesinde, büyük ün sahibi olmuşlardır.

Kaynaklarda, Yemenlilerin aslının Hz. Nûh evlâdından Sâm'a dayandığından söz edilmektedir. *Tûfandan* sonra Bâbil'e yerleşen Hâm'ın çocukları ve Sâm, burada zulümle karşılaşınca, Sâm, deniz yoluyla Arabistan Yarımadası'nın güneyine gelip yerleşti; ve bunun neslinden gelenler, bugünkü Yemenlilerin ve belki bütün Arapların⁸ ataları oldular⁹. Ya'kubi'ye göre, Hz. Nûh yeryüzünü çocukları arasında taksim edince, Sâm'a Yeryüzünün orta kısımlarını verdi ki, Yemen de bu kısma giriyordu¹⁰. İbn Kuteybe de bu düşüncededir¹¹. Babil'den gelen bu kavim, beraber getirdiği ileri fikirleriyle, Yemen'i imâr etti ve muhteşem bir medeniyet seviyesine ulaştırdı¹² ve bilhassa san'at alanında çok ileri gitti¹³.

Bu suretle Yemen'e yerleşen bu millet, çeşitli idareler, çeşitli hükümdarlar tarafından idare edildi¹⁴. Ashab-ı Kehf hadisesinin de

5 *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, 1957, V, 447.

6 Doktor Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, Dersa'âdet, 1328, s. 14.

7 Yakût, a.g.e. V, 447.

8 Bir Arap şairinin dediği gibi, «Yemen Arapların beşiği, Irak ise mezarlarıdır». Xavier de Planhol'dan naklen alınmıştır. Bak. *Les Fondements géographiques de l'Histoire de l'Islâm*, Paris, 1968, s. 16.

9 Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, Dersa'âdet, 1326, I, 6.

10 *Tarih*, Beyrut, 1960, I, 15.

11 *el-Ma'arif*, Beyrut, 1970, s. 13.

12 Dr. Hasan Kadri, a.g.e., s. 36.

13 Bu san'atların teferruatı hakkında bilgi için bak. Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi*, Ankara, 1963, s. 30 ve dev.

14 Yemen'de hüküm sürmüş hükümdarlar için bak. Ya'kubi, a.g.e. I, 195., Mes'udî, *Murucü'z-Zeheb*, Beyrût, 1973, II, 48-65., *Yemen Salnamesi*, 1308, s. 22 ve dev., Eyyub Sabri, *Mir'atü'l-Haremeyn*, Kostantiniyye, 1307, III, 7.

Yemen'de vuku' bulduğu rivayetler arasındadır. Hatta, Ashab-ı Kehf'e ait olduğu söylenen bir yer, bugün bile Yemen'de mevcuttur¹⁵.

İslâm'dan önceki Yemen Tarihi'nin en çok meşhûr olan iki safhası vardır. Bunlardan birincisi, Hz. Süleyman'ın, Sabâ Melikesi Belkis ile olan kıssasıdır ki, Kur'an-ı Kerim'e bile geçmiştir¹⁶. İkincisi ise, Yemen valisi Ebrehe'nin fili ile Ka'be'yi yıkmak üzere Mekte'ye saldırmasıdır ki, bu olay da Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir¹⁷. Bu fil olayından sonra, İran Şahı Enuşirvan, Yemen'e bir ordu göndererek Ebrehe'yi öldürttü ve Yemen'i İran idaresine aldı¹⁸. Mamafih, 1308 yılı Yemen Salnamesinde (s. 49) İran ordusunun, Ebrehe'nin oğlu Masrûk zamanında Yemen'e geldiği kaydedilmektedir.

Yemen'in İslâmlaşması :

Hz. Peygamber, Medine'de İslâm Devleti'ni kurduktan sonra, komşu Devletlere mektuplar göndererek, onları İslâm Dini'ne davet etti. Bu arada Yemen halkına da bir mektup gönderdi¹⁹.

Hz. Muhammed'in Peygamber olarak zuhûr ettiği haberi Yemen'e varınca, Yemenliler, Hz. Peygamber'e bir heyet göndererek bu işi soruşturdular ve müslüman oldular. Bunun üzerine, Hz. Peygamber de ashabından bazı kimseleri, onlara İslâm'ı öğretmek için gönderdi²⁰. Bu şekilde müslüman olan Yemen, Emeviler'in ve daha sonra da Abbasilerin eline geçti.

15 François Balsan, *Au Yémen Interdit*, dans *Geographia*, Paris, Juin, 1959, s. 2.

16 *Kur'an-ı Kerim*, 27/22-23. Sabâ şehri, eski zamanlarda, bütün Arabistan Yarımadası'nın Hükümet merkezi idi. Daha sonraki devirlerde, Sabâ'nın yerini San'a şehri almıştır (*Yemen Salnamesi*, 1308, s. 20). Bazı rivayetlere göre ise, San'a'yı Hz. Nûh'un oğlu Sâm kurmuştur (*Yemen Salnamesi*, 1303-1305 s. 37). San'a şehrine, eski ihtişamından dolayı, bugün bile «Ummu'd-Dunya», yani «Dünyanın Annesi» denilmektedir. Bak. Alfred Bardey, a.g.e., s. 22.

17 *Kur'an-ı Kerim*, 105/1-5.

18 Ya'kûbî, a.g.e. I, 165.

19 Mektubun metni için bak. Ya'kûbî, a.g.e. II, 80., Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atü'l-vesâiki's-Siyâsiyye*, Beyrut, 1969, 3. baskı, s. 173.

20 Belazuri, *Futûhü'l-Büldân*, Beyrut, 1958, I, 80., Yemen'in islâmlaşması

Hicri 569 (m. 1199) senesine doğru, Mısır Eyyubî Devleti'nin sultanı olan Selahaddin Eyyubî'ye; Yemen'de 'Abdü'n-Nebi b. Mehdî adında birinin zuhûr ettiği, bu kimsenin, bütün Dünya'ya sahip olma hevesine kapıldığı, bu meyanda bir çok toprak istilâ ettiği ve hatta, kendi adına hutbe okuttuğu haberi geldi²¹. Bunun üzerine Selahaddin Eyyubî, kardeşi Şemsü'd-Devle'yi, en mümtaz bir orduyla tec-hiz ederek Yemen'e gönderdi²². Şemsü'd-Deyle, Yemen'e giderek, orayı feth etti, ve Yemen halkını bu zalimin elinden kurtardı²³. İbn Kesir'e göre²⁴, Selahaddin Eyyubî'nin Yemen'i almısına sebep, bilhas-sa, 'Abdü'n-Nebi b. Mehdî'nin «imâmet» iddiasıyla ortaya çıkışıydı. Şemsü'd-Devle, Yemen'i feth ettikten sonra, hutbeyi tekrar Abbasi halifesi adına okuttu²⁵. Bunu müteakip, Yemen'e gönderilen Sey-fü'd-Devle, Yemen'deki isyan ve karışıklıkları bertaraf ettikten sonra, Aden'e kadar olan bütün toprakları emniyete aldı. Bu sırada Aden, büyük bir limana sahip olup, Hindistan, Habesistan, Umân, Kirman ve Arabistan Yarımadası'nın bir kavşağı halinde, kara ve deniz yönünden en emniyetli bir noktayı teşkil ediyordu²⁶.

Yemen'in jeo-politik yönden olan önemi

Yemen, dünyanın çok stratejik bir noktasında yer alır. Amerika ve Ümid Burnu keşfedilmeden, Avrupa-Uzak Doğu ticaret yolu güzergâhında bulunan Yemen, adı geçen yerlerin bulunmasından sonra da bu coğrafî önemini korumaya devam etmiştir.

Ümid Burnu keşfedildikten sonra, Avrupalıların, Mısır-Kızıldeniz-Yemen yolunu kullanmalarına gerek olmadığı kanaati uyanıyorsa

hakkında daha detaylı bilgi için bak. Ya'kûbî, a.g.e. II, 76, 104, 122, 129, 130, 132., İbn Sa'd, *Tabakât*, Beyrut, 1960, V, 523-548., İbn Hişam, *Essiretu'n-Nebviyye*, Mısır, 1955, IV, 641., Taberi, *Tarihü'l-umem ve'l mulûk*, Beyrut, tarihsiz, III, 109-120., İbnü'l Esir, *el-kâmil fit'tarih*, Beyrut, 1960, II, 300., İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1966, V, 99., Neşet Çağatay, a.g.e., s. 38.

21 İbn Hallikan, *Vefayati'l-a'yân*, Beyrut, 1968, I, 306. Müneccimbaşı Der-viş Ahmed, *Sahai'ül-ahbar*, İstanbul, 1285, II, 625 ve dev.

22 İbn Hallikan, a.g.e. I, 306., Tağriberdî, *en'Nucumü'z-Zahire*, Kahire, tarihsiz, VI, 69.

23 Say. yer.

24 el-Bidaye ve'n-Nihaye, XII, 273-274.

25 İbnü'l-Esir, a.g.e. XI, 396-398.

26 Aynı yer.

da, koca Afrika kıtasını dolaşmanın, ne kadar büyük mal ve zaman kaybına yol açacağı ortadadır. Bunun için Avrupa, Mısır-Kızıldeniz-Yemen güzergâhını ele geçirmek amacıyla yüzyıllarca uğraşmış ve belki hala da uğraşmaktadır. Bu bakımdan sözünü ettiğimiz ticaret yolunun çok önemli bazı noktalarını kaydetmekte, Yemen'in jeo-politik durumunu ortaya koymak bakımından yarar görüyoruz.

Bu noktalardan birincisi, Bâbü'l-Mendeb Boğazı ve çevresidir. Bu boğaz, Aden Körfezi'nden Kızıldeniz yönüne yapılacak olan bütün geçişleri kontrol altına alacak bir noktayı teşkil etmektedir. Boğazın bir yanında Yemen, öbür yanında ise Afrika'nın Habeshistan bölgesi yer alır.

Avrupalıların ve özellikle «Portekizliler, kendileri gibi hristiyan olan Habeshistan ile misyonerler vasıtasıyla devamlı bir münasebet kurmuşlardı»²⁷. Portekizlilerin amacı, Hristiyan olan Habeshistan'ın yardımıyla Bâbü'l-Mendeb Boğazı'nı Osmanlılara karşı kapatmak ve Osmanlıların Hindistanla ilişkisini kesmekti²⁸. Bunun içindir ki, Babü'l-Mendeb Boğazı, askerî ve ticarî strateji yönünden, son derece önemli bir noktadır²⁹. Bir fransız profesörünün dediği gibi; «Süveys Kızıldenizin anahtarı ise, Babü'l-Mendeb de kapısıdır»³⁰.

Bu bölgenin jeo-politik yönden aynı önemde ve belki Babü'l-Mendeb ile birlikte mütalaa edilebilecek öteki üç noktası da, Perim adası, Yemen'in güney-batı kıyısındaki Şeyh Said mevki ve bağımsızlığına bir iki yıl önce kavuşan Afrika sahilindeki Cibuti yöresidir.

Perim olsun, Şeyh Said ve Cibuti olsun; Babü'l-Mendeb Boğazı'ndan geçecekler için birer uğrak ve sığınak durumundadırlar³¹.

27 Cengiz Orhonlu, «XVI. Asrın ilk yarısında Kızıldeniz'de Osmanlılar», *Tarih Dergisi*, sayı 16, İstanbul 1962, s. 17.

28 Aynı yer.

29 Midhaf Ernin Paşa, *Yemen Kit'a-ı cesimesinin iki vilayete taksimi lüzumunun ve diğer husûsât-ı mühimmesinin beyanını havî risale*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 4615, 1a, 4b.

30 Joseph Joubert, *La Question de Cheik-Said*, RFEC, Paris, 1912, c. 37, s. 67.

31 YS, 1302-1304, s. 56.

Perim adasında, gemilerin sığınması için eskiden beri elverişli bir liman olduğu kaynaklarda geçmektedir³².

Bu önemli noktalardan birinin de Şeyh Said olduğunu söylemiş-tik. Burası, Yemen'in güney-batı ucunu teşkil edip, Aden Körfezi ile Kızıldeniz'in bitiştiği yerde, Perim adasının tam karşısında ga-yet stratejik bir noktada bulunmaktadır³³.

Yemen kıyısındaki stratejik bölgelerden birisi de Aden'dir. İbnü'l-Esir'in rivayetine göre³⁴ tarihi çok eskilere kadar çıkan Aden, daha Eyyubîler zamanında büyük bir limana sahip olup, Hindistan, Habesistan, Umân ile Arap yarımadasının bir kavşağı halinde, kara ve deniz yönünden en önemli bir noktayı oluştuyordu.

Ahbârü'l Yemani'de³⁵ Aden şöyle tanıtılıyor: «Ve Aden fevkel-ḥadd ma'mûr ve âbâd ve Hindistan diyarlarından mübalağa gemiler ve maldâr bâzîrgânlar gelup, bi ḥadd u pâyân mal ve rızık getirup anda bey' ve şira ve yılda mevsim ile gelup gidup mevsimde çok mal cem' olur idi».

Aden'in stratejik önemi kadar, zenginliği de ün salmıştı³⁶. 910/1504 yılında, burada cami inşaatı yapılırken, çok miktarda altın ve hazineler bulunmuştur³⁷. Tarihçi 'Âlî de Aden'i şöyle anlatır: «Bir şehri daha Aden'dir ki, Hind ve Sind ve Sîn vilayetlerinden gemileri âna uğramayınca olmaz. Ve ekser emti'a ol vilayete celb olmaktadır. Canib-i şimalisinde bir dağ, bahrın bir kenarının bir tarafına dek devr ile ihata kılmıştır ve Aden'i iki kapu gibi göstermiştir»³⁸.

32 Ay.yer., Miḥat Emin Paşa, a.g.e., 8b., Danyal Bediz, «Süveyş Kanalı'nın önemi», *DTCFD*, Ankara, 1951, c. IX, sayı, 3, s. 342.

33 YS, 1302-1304, s. 52., M. Alfred Bardey, Rap. s. 51., A. Salaignac, «Les Fortifications de Cheik-Said», *Revue Française*, Paris, 1897, 695., J. Joubert, a.g.e., s. 66., BDA, ŞD, no: 4698.

34 el-Kâmil, XI, 396-398.

35 8a.

36 İbn Batuta, *Rihla*, Mısır, 1322, s. 187-189., Muhammed Hilâl, *Ḥitta-yı Yemaniye hakkında ma'lûmât*, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, no: TY 6622, s. 12b-13a., Hüseyin b. Halid, *Yemen: Seyahatnamesi*, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, no: TY 4917, 5. vd.

37 Şezerat, VIII, 45., Aden şehrinin plânı ve surlarının binası için bak. İbnü'l-Mücvir, *Tarihü'l-mustabsir*, Leiden, 1954, s. 127, 130, 147.

38 Kühnü'l-ahbâr, I, 234.

Zenginliği ve son derece stratejik önemi dolayısıyledir ki, daha sonraki yıllarda, Aden, Osmanlı-İngiliz rekabetine de sahne olmuştur.

Bu bölgenin stratejik noktaları arasında, Kızıldenizin doğu yakasındaki Moha, Hudeyde şehirleriyle Kamarân adası ve Süveys'i de kaydetmemiz gerekir.

Moha, eski tarihlerde, sadece Yemen'in değil, bütün Arap yarımadasının ticaret kapısını teşkil ediyordu. Karşı kıyadaki Habeşistan ile olan ticarî ilişkiler de hep Moha üzerinden yapılırdı. Sudan ve Habeşistan tüccarları, hayvan, altın tozu, fil dişi, deve tüyü, itriyât ve afyon ruhu gibi çeşitli maddeleri Moha'ya getirip satar; oradan da çeşitli dokumalar ve zanaat işleri ile Hicaz'ın kıymetli taşlarını satın alırlardı³⁹.

Portekiz-Yemen ilişkileri :

1. Portekiz'in Yemen kıyılarına saldırma nedenleri

16. yüzyılın başından itibaren, Yemen yeni olaylara sahne oldu. İslâmiyet'i kabul edişinden bu yana, ilk kez bir Hristiyan devletiyle karşı karşıya geliyordu. Bunlar, Portekizlilerdi.

Ümid Burnu yeni bulunmuş, ve Avrupa Dünyası, özellikle o devirde donanması çok kuvvetli olan Portekiz, Doğu'nun zenginliklerinden yararlanmak ve bu zenginlikleri Batı'ya aktarmak için, Doğu'nun stratejik noktalarına egemen olmaya yönelmişti. Portekiz'in ele geçirmek istediği yerlerin başında Hindistan ve Yemen kıyıları geliyordu.

16. yüzyıl Avrupasının Hindistan ve Yemen'i almak istemesine iki ana sebep gösterilebilir :

39 YS, 1302-1304, s. 58; C. Orhonlu, a.g.e., s. 3, 9, 16; E. Macro, *Bibliography on Yemen and Notes on Mocha*, Miami University Press, 1960, s. 31. vd.

Birincisi, Hristiyan Alemlinin, İslâm Dünyasını kuşatmak ve Hristiyanlığı yaymak istemesi⁴⁰.

İkincisi de, Avrupa-Hindistan deniz ticaret yolunun ortaya çıkışıdır⁴¹. Bu iki ana sebebe, Yemen'in jeo-politik yünden arz ettiği önemi de eklemek gerekir. İşte bunun içindir ki, «eski Haçlı kisvesine bürünen Portekiz, İslâm Dünyasını kuşatmak istedi⁴². Vasco da Gama'nın Hind seyahati de bu amaca yöneliktir⁴³. Bu düşünce-nin gerçekleşmesinden sonra da Portekiz, müslümanların elinde bulunan Kudüs'e karşılık, Kızıldenizde büyük bir deniz kuvveti kurarak, Cidde ve Mekke'yi Hristiyanların eline geçirmeğe çalışıyordu; ve Orta-Doğu'daki esas amacı buydu⁴⁴.

2. Portekizlilerin Yemen kıyılarına saldırması

16. yüzyılın başında; Portekiz, Gregorio da Quadra, Albuquerque ve daha sonra Lope Soarez vasıtasıyla Yemen kıyılarına saldırı⁴⁵. Portekizlilerin ilk hedefi, Babü'l-Mendeb Boğazını bloke etmekti⁴⁶. Bunu başardıktan sonra da, Aden, Perim, Moha, Kamarân ve Cidde'ye saldırılmak istiyorlardı. Bu gayeye bağlı olarak, Portekizli korsanlar Yemen ve Hindistan sahillerine saldırdılar⁴⁷. Fakat bütün bu çabalarına rağmen, Portekizliler, önceleri Memlûklar ve daha sonra da Osmanlıların karşı koymasıyla, hiç bir zaman Kızıldenizde

40 Salih Özbaran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu*, TD, İstanbul, 1978, c. 31, s. 73.

41 Eric Macro, *Yemen and the Western World since 1571*, London, 1968, s. XI.

42 Ay.es., s. 1.

43 Ay.yer.

44 E.C.O. Rağıb, a.g.e., s. 325.

45 Gaston Wiet, *Grandeur de l'Islam*, Paris, 1961, s. 320-322., M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu bir Bakış*, TD, İstanbul, 1971, c. 25, s. 33-34., Eric Macro, a.g.e., s. 1., Salih Özbaran, *Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu*, TD, c. 31, s. 77 vd.

46 Gaston Wiet, a.g.e., s. 322.

47 Şezeratu'z-zeheb, VIII, 115., Ah. Yem. 4b., TYS, I, 16., Désiré Charnay, et A. Deflers, *Excursions au Yemen*, dans *Le Tour du Monde*, Paris, 1898, c. 4, s. 266., M.C. Şehabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 25, 33., *The Cambridge History of Islam*, Cambridge, 1970, I, 331.

tam manasıyla bir hakimiyet kuramamışlardır⁴⁸. Portekizlilerin yer yer Memlûk deniz güçlerini kolayca yenmelerine sebep de, Portekizlilerin ateşli silahlara sahip olmaları ve Memlûklara göre denizcilikte daha ileri bir düzeyde bulunmalarıydı⁴⁹.

3. Memlûkların Yemen'i idarelerine almaları

Portekizliler Yemen kıyılarına saldırınca, elinde topu, tüfeği olmayan, ve Portekizlilere karşı koymaya güç yetiremeyen Yemen Sultanı 'Amir b. Tahir, Memlûk Sultanı Kansûh Ğürî'den yardım istedi⁵⁰. Ahmed Raşid, Sultan 'Amir'in bu yardımı istemediğini; Kansûh Ğürî'nin Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'den çekindiği için -gerektiğinde- oraya sığınmak gayesiyle Yemen'i idaresine almak istediğini yazmaktadır⁵¹. Ancak, rivayetlerden, 'Amir'in gerçekten yardım istediğini anlıyoruz. Sultan 'Amir'in bu isteğine olumlu cevap veren Kansûh Ğürî, Emir Hüseyin kumandasında bir kuvvet yolladı. Fakat Portekizli korsanlar, Yemen'e varmadan önce, Hindistan kıyılarına saldırmışlar; zor durumda kalan Gücürat Padişâhı da bir mektup göndererek, Kansûh Ğürî'den yardım istemişti⁵². Bunun üzerine, Kansûh Ğürî, Cidde'ye varıp, orada burçlar yaptırdıktan⁵³ sonra, Yemen sahillerini kurtarmak için hazırlık yapan Emir Hüseyin ve Selman Reis'e haber göndererek, önce Gücürat'ı kurtarmaya gitmelerini emretti. Bu emri alan Emir Hüseyin, içlerinde çok sayıda Türk de bulunan kuvvetiyle⁵⁴, hemen harekete geçti. Gücürat'a varan Emir Hüseyin, oranın Sultanı Muzaffer Şâh ile birleşerek Portekizlilerle mücadeleye girişti. Bu savaşın sonunda Portekizlilerin büyük bir kısmı Hind kıyılarından temizlendi⁵⁵.

Hicrî 914 senesinin şaban ayında (aralık 1508), Emir Hüseyin'in Hindistan'a vardığına, orada Portekizlileri yenilgiye uğratarak, bü-

48 Eric Macro, a.g.e., s. 1:

49 David Ayalon, *Memlûkler ve Deniz Kuvvetleri*, TD, c. 27, s. 45.

50 İbn İyâs, *Bedayi'ü'z-zuhûr fi vakayi'id-duhûr*, Mısır, tarihsiz, s. 736., Ah. Yem. 4b., Müneccimbaşı, Şaḫaifu'l-aḫbâr, II, 660.

51 TYS, I, 16-17.

52 Ay.yer.

53 Bedayi', s. 742-743., Ah. Yem. s. 5a.

54 Şezerât, VIII, 115., Bedayi', s. 736.

55 Ah. Yem. s. 5b.

yük ganimet elde ettiğine dair, Sultan Kansûh el-Ğûrî'ye haber geldi⁵⁶. Emir Hüseyin bu mektubunda, Portekizlilerin oralardan tamamen uzaklaştırılmaları için yardım istiyordu. Bunun üzerine, 915/1509 tarihinde bu gaye için gemi yapımına başlandı⁵⁷. Fakat istenen bu yardımın, Emir Hüseyin'e zamanında ulaşmadığı anlaşılıyor. Nitekim, ellerindeki bol imkânlarla, kale ve burçlar yapan Portekizliler, bu kalelere yerleştirdikleri çok sayıda toplarla savunmalarını yapıp, Emir Hüseyin'e engel olabildiler. Portekizlilerin bu büyük kuvveti karşısında bir şey yapamayan Emir Hüseyin ve Selmân Reis, yenilgiye uğrayarak geri döndüler. Bu arada Portekizliler, Aden'i de ele geçirdiler⁵⁸.

Emir Hüseyin, bu yenilgiden sonra dönünce, Aden'i kuşatıp almak istediye de, başarılı olamadı⁵⁹; geri dönerek, Yemen denizindeki Kamarân adasına yerleşti⁶⁰. Kamarân'a yerleşen Emir Hüseyin'in bir süre sonra yiyecekleri tükenmesi üzerine, daha önce Kansûh Ğûrî'den yardım isteyen Yemen Sultanı 'Amir b. Tahir'e bir mektup göndererek yiyecek yardımı istedi. 'Amir, bu isteğe olumlu bir cevap vermek istediye de, vezirinin, «bunlar bir alışır, her yıl bu yiyeceği isterler; onun için onlara mal verip alıştırmayalım» demesi üzerine 'Amir de bu isteği reddetti⁶¹. 'Amir bununla kalmayarak, Kamarân adasına her türlü mal ve yiyecek satılmasını yasakladı⁶².

Emir Hüseyin'in elçisi Yemen'den bu haberle dönünce, Emir Hüseyin ğazaba geldi ve ordusunu toplayarak Yemen kıyılarına saldırdı⁶³.

56 Bedayi', s. 773.

57 Bedayi', s. 778.

58 M.C. Şehabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 34. Ahmed Raşid ise, Portekizlilerin Aden'i iki kez istila etmek istediklerini, ve fakat başarılı olamadıklarını iddia etmektedir (TYS, I, 20). Ancak, bu iddiasını hangi kaynaklara dayandığını maalesef belirtmemektedir.

59 Cengiz Orhonlu, XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldenizde Osmanlılar, TD, c. 16, s. 5.

60 Ah. Yem. s. 5b.

61 Ay.yer.

62 Ay.yer.

63 Ay.yer.

Ahmed Raşid ise, Emir Hüseyin'in Yemen'e hücum etmesine başka bir sebep göstermektedir: Bu görüşe göre, Emir Hüseyin, Kamarân adasına yerleştikten sonra, o sırada Yemen'de *imâmlık* iddiasında bulunan Şerefüddin b. Şemsüddin, Sultan 'Amir'e karşı yardım istemek için, Emir Hüseyin'e bir elçiyle mektup gönderdi. Bu mektupta, Sultan 'Amir'in zulmünden söz ediliyordu⁶⁴. Emir Hüseyin olumlu cevap vermek istediye de, müşavirlerinden biri, Şerefüddin b. Şemsüddin'in samimi olup olmadığını anlamak amacıyla, Sultan 'Amir'e, Portekizlilere karşı yapılacak *cihâd* için yardım istenmesini, buna verilecek cevabın, meselenin iç yüzünü ortaya çıkaracağını söyledi. Teklif kabul edildi ve Sultan 'Amir'e elçi yollandı⁶⁵. Sultan 'Amir, bu öneriyi gayet makul karşılayarak yardım edilmesini istediği halde, önde gelen adamlarından Bu'danî, gelen elçilere, Sultan 'Amir'in *Halife* olduğunu, Gûri'nin, 'Amir'i nasıl olup da bir vali yerine koyabileceğini söyleyerek, gelen elçileri azarlayıp geri gönderdi. Bunun üzerine Emir Hüseyin Yemen'e saldırdı⁶⁶.

Emir Hüseyin, Yemen kıyılarına çıkar çıkmaz, dağlara kaçmış olan *Zeydiler*, bunu fırsat bilip indiler ve gönüllü olarak Emir Hüseyin'in ordusuna katıldılar. Çünkü Sultan 'Amir, *Zeydî* mezhebini bâtil sayıp, zeydilerin öldürülmelerini helâl saymıştı⁶⁷.

Emir Hüseyin, Yemen kıyılarına çıkarak, Yemenlilerin o zamana kadar hiç görmemiş oldukları topraklarla saldırdı. Yemenlileri bozguna uğratan Emir Hüseyin, Zebid'i alarak⁶⁸, halka çok işkence yaptı ve her şeylerini ellerinden aldı⁶⁹. Daha sonra Yemen'in bir çok şehirlerini alarak, yerine Barsbay'ı bırakıp, Selman Reis'le beraber Aden fethine gitti⁷⁰.

64 TYS, I, 23.

65 Ay.yer.

66 Ay.es. s. 25.

67 Ah. Yem. s. 6a.

68 E.C.O. Rağb, a.g.e., s. 325-326.

69 Müneccimbaşı, Saḥaifü'l-aḥbâr, II, 661., Ah. Yem. s. 7a.

70 Ah. Yem. s. 7b., TYS, I, 33., M.C. Şehabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 34.

YEMEN'İN OSMANLI İDARESİNE GİRMESİ

a) Osmanlı Devleti'nin Yemen'i alma nedenleri

Osmanlıları Yemen'i almaya zorlayan ilk neden, Portekizlilerin Kızıldenizdeki adalara, Arap yarımadası kıyılarına ve Hindistan'a saldırmasıydı⁷¹. Osmanlılar bu saldırıyı durdurmak istiyordu; ve bunun bazı nedenleri vardı :

1 — Osmanlı Devleti, devrinin en büyük İslâm Devleti olduğu için, Hindistan ve Yemen'deki müslümanları, özellikle müslümanlarca kutsal olan Mekke'yi, bir Hristiyan Devlet olan Portekiz'e karşı korumak istiyordu⁷².

2 — Osmanlı Devleti, kendisiyle savaşan İran'la yardımlaşma antlaşması yapan Portekiz'e fırsat tanımak istemiyordu⁷³.

3 — İktisadî yönden gelişip, Kızıldenizdeki ticaret yollarını ele geçiren Portekizlilerin⁷⁴, Arap yarımadasının güneyine yerleşerek, kuzeye doğru ilerlemelerini durdurmak istiyordu. Nitekim «bu devreyi takip eden yıllar, Osmanlı-Portekiz mücadelesinin en ateşli mücadeleye devresini teşkil etmektedir»⁷⁵.

b) Yemen'in Osmanlı Devleti'ne bağlanması

Aden fethinden dönen Emir Hüseyin, Yemen'e uğrayıp, idaresini Barsbay'a bıraktıktan sonra⁷⁶, Cidde'ye gitti⁷⁷.

71 The Cambridge History of Islam, I, 331.

72 E.C.O. Rağub, a.g.e., s. 330., TYS, I, 71., Barbier de Meynard, Charles Adrien Casimir, *Notice sur l'Arabie méridionale*, Paris, 1883, s. 90., Salih Özbaran, *XVI. yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar*, TD, Sayı: 25, s. 51., Faruk Osman Abaza, *el-Hukmu'l-'Osmani fi'l-Yemen*, el-Kahire, 1975, s. 17., Eric Macro, *Yemen and the Western World*, s. XV.

73 el-Hukm. 'Os. s. 17.

74 M.C. Şehabeddin Tekindağ, a.g.e., s. 33., el-Hukm. 'Os. s. 17.

75 Cengiz Orhonlu, *R.B. Serjant, The Portugesse of the South Arabian coast*, Oxford, 1963, TD, Sayı: 19, s. 169.

76 Müellifsiz, *Camii'l-mutân fi alhbârî'l-Yemeni'l-meymân*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, no: AY 5907, s. 64a.

77 Eyyüb Sabri, *Mir'atü'l-Haremeyn*, Kostantiniyye, 1306, s. 90.

Barsbay, fütühâta devam ederek, Sultan 'Amir'in üzerine yürüdü. Yapılan savaşların birinde Barsbay öldürülünce, yerine İskender geçip hücumlarını sürdürdü⁷⁸, ve San'a üzerine yürüdü. İskender'in, kenti zorla ele geçirmesi üzerine, 84 yıl süren Benu Tahir Devleti son buldu⁷⁹. San'a kenti düşünce, bir yandan da İskender'in askerleri, *imâmet* iddiasıyla ortaya çıkmış olan İmâm Şerefüddin'le uğraşıyordu. İskender'in askerleri, Şerefüddin'in sığınmış olduğu Selâ kalesini sıkıştırdıkları sırada da Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği haberi duyuldu⁸⁰. Bu haberi duyan Memlûk askerleri korkup geri döndüler⁸¹. Aslında, gelen haber İskender'i korkutmuştu. O, Osmanlı askerlerinin Yemen'i de alıp, onu da Kansûh Gürî'nin akibetine uğratacaklarından çekiniyordu⁸².

İşte bu korkudan dolayıdır ki, İskender, halkı San'a'nın büyük camisinde toplayarak, Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını, kendisinin de ona intisap ederek boyun eğdiğini açıkladı ve onun adına hutbe okudu⁸³. Bu hutbesinden sonra, İskender, San'a'dan çıkıp ordusuyla birlikte Zebid'e hareket etti. Fakat yolda Benu Habîş kabilesinin tuzağına düşerek büyük bir bozguna uğradı ve yanındaki bütün malını ve hazinelerini bırakarak, güçlükle Zebid'e ulaşabildi⁸⁴. Bu sırada Zebid'de Emir Ramazan-ı Rumî adında biri bulunuyordu. Kaçmayı başarıp kurtulabilen Çerkes memlûklar Ramazan-ı Rumî'ye sığınmışlardı. Bunların hepsi, oy birliği ile İskender'i kendilerine Emir seçtiler⁸⁵.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını duyan Zebid'deki rumîler, sevince kapılarak, rumî elbiselerini giydiler. Bu tutumun etkisinde kalan Emir İskender de çerkes törelerini bir yana atarak rumî kıyafetine büründü⁸⁶. Emir İskender kısa zamanda bunun semere-

78 Cam. mut. s. 64a., TYS, I, 36-37., E.C.O. Rağıb, a.g.e., s. 326.

79 Cam. mut. s. 64b., Ah. Yem. s. 13a., YS, 1302-1304, s. 122-23., TYS, I, 35-39., E.C.O. Rağıb, a.g.e., s. 326.

80 Cam. mut. s. 65a., E.C.O. Rağıb, a.g.e., s. 327.

81 Cam. mut. s. 65a.

82 Ay.yer.

83 Ay.es. s. 65a-65b., TYS, I, 39-40., Rüşdi, *Yemen Hatırası*, Dersa'âdet, 1325, s. 26.

84 TYS, I, 40.

85 Ah. Yem. 15a.

86 Ah. Yem. 15b., TYS, I, 41.

sini de aldı. Nitekim, Yavuz Sultan Selim'in, bütün Arabistan idaresine bakmak üzere, *hâkim* ve *vekil-i mutlak* olarak bıraktığı Meliku'l umera Hayri Bey, Sultan'ın emrine dayanarak, kendisinin ve maiyyetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren⁸⁷, Emir İskender'i, bütün Yemen mülküne *hâkim* ve *serdâr* olarak tayin etti⁸⁸.

Emir İskender, bu şekilde Yemen'e *serdâr* olarak atanınca, Yemen'de ilk kez *ayin-i osmanî* icra edilip, cuma hutbelerinden başkalarının adları çıkartılmış; hutbeler, Sultan Selim'in adına okunmaya başlamıştır⁸⁹.

Yavuz Sultan Selim Mısır'ı alınca, Mekke Şerifi, Kâbe'nin anahtarlarını Osmanlı Sultanına göndermiş; Yemen Emiri de bir çok hediyelerle birlikte, bağlılığını bildirmek üzere heyet göndermiştir⁹⁰.

Bundan çıkan sonuç şudur: Osmanlılar, -kimi tarihçilerin öne sürdüğü gibi⁹¹. Yemen'i, topraklarını genişletmek için ele geçirmiş değildirlere; tersine, Yemenliler kendi istekleriyle Osmanlı Devleti'ne boyun eğmişlerdir.

Bununla birlikte, Yemen'in Osmanlı Devleti'ne bu şekilde inkiyadı, «honoriphique» bir mahiyet taşıyordu. Zira bu sırada Yemen'e henüz ne Osmanlı askeri, ne de bir Osmanlı valisi gitmiş değildi. Bunun sonucu olarak da bazı çerkesler ve İmâm Şerefüddin, Emir İskender'e ve ondan sonra gelenlere uymamışlar ve bağımsızlıklarını bildirmişlerdi⁹². Bu işin böyle yürüyeceğini gören Osmanlı Devleti, nihayet 945/1538 yılında, Mısır Valisi bulunan Hadım Süleyman Paşa vasıtasıyla, Yemen'i Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır⁹³.

Bir süre sonra, Özdemir⁹⁴ ve Sinan Paşa⁹⁵ eliyle Yemen'in büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin idaresine bağlandıysa da, mü-

87 el-Hukm. 'Os. s. 15.

88 Ah. Yem. 15b., TYS, I, 41.

89 Ay.yer.

90 Bedayî', s. 1141.

91 F. Gabrieli, *Les Arabes*, Marie de Wasmer ter. Paris, 1963, s. 203., Ali Abdu'l-Aziz Nasr, *l'Evolution culturelle du Yémen*, DF, Paris, 1952, no: 2364, s. 9-10., Ahmed Emin, *Zuhrü'l-İslâm*, I, 10., V. Bérard, *Le Sultan l'Islam et les Puissances*, s. 16-18.

92 el-Hukm. 'Os. s. 17.

93 TYS, I, 71., E.C.O., Rağb, a.g.e., s. 327. Rüşdî, a.g.e., s. 26.

94 Hayrullah Efendi, *Devlet-i 'aliyye-i 'Osmaniye Tarihi*, İstanbul, 1292, XIII, 11-12., TYS, I, 89., Rüşdî, a.g.e., s. 28.

95 Rüşdî, a.g.e., s. 28., İA, Sinan Paşa mad.

teakiben gönderilen valilerin beceriksizlikleri yüzünden 1045/1635 tarihinde Yemen, Zeydî şeyhlerinin idaresine terk edilmiştir⁹⁶. Bu tarihten, Yemen'in Osmanlılar tarafından ikinci kez alınışı olan 1265/1848 tarihine kadar olan devir de Yemen'in bir fetret devri sayılır⁹⁷.

c) Osmanlılar'ın Yemen'i ikinci kez alışı

1249 yılında (m. 1833) Mısır Valisi Mehmed Ali'nin ümerasından «Türkçe bilmez» lakabıyla bilinen biri, her nedense, Mehmed Ali'ye baş kaldırdı ve Cidde'de topladığı bir sürü askerle Yemen'e saldırdı. Fakat Yemen'in bir kaç şehrini eline geçiren Türkçe bilmez, orada tutunamayarak, kaçtı⁹⁸.

Bu şekilde Yemen'le ilişkisi başlayan Mehmed Ali, 1251/1835 yılında Mirliya Emin Bey komutasında kara kuvvetlerini Yemen'e yolladığı gibi, küçük çaptaki bir deniz gücünü de oraya doğru harekete geçirdi. Yemen'e saldıran Mısır askerleri, ciddi bir direnişe karşılaşmaksızın Luhayya ve Hudeyde iskelelerini ele geçirdiler. Bunu müteakip, Mehmed Ali, İbrahim Paşa komutasında yeni bir kuvvet göndererek Tihame'nin bütününe Asirlilerden aldı⁹⁹.

1256/1840 da Beyrut hadisesi¹⁰⁰ olunca, Mehmed Ali'nin askerleri, kimi yerler gibi Yemen'i de boşaltmak zorunda kaldılar. Fakat bu sırada Yemen'e asker gönderilme imkânı olmadığından, oranın yönetimi, bölgesinde büyük bir etkinliğe sahip olan Ebu 'Arîş şürefasından, Şerif Hüseyin b. Ali'ye tevdi edilmiştir¹⁰¹.

Tam bu sıralarda, İngilizler, Aden'de bir kömür deposu yapmak için Osmanlı Devleti'nden izin istediler. Ve maalesef, daha son-

96 E.C.O. Rağıb, a.g.e., s. 344.

97 Ay.es. s. 350.

98 TYS, I, 285-286.

99 Ay.es. I, 287., Rüşdî, a.g.e., s. 40.

100 İA, Beyrut mad.

101 TYS, I, 287., BDAY, KSN, 18, EN, 553/353, ZN, 93, KN, 36. G. Wyman Bury, *Arabia Infelix or the Turks in Yamen*, London, 1915, s. 14., Harold Ingrams, *The Yemen, Imams Rulers and Revolutions*, London, 1963, s. 54., Eric Macro, a.g.e., s. 31.

ra Aden, Hadramavt, Nevahi-yi tis'a ve Yemen'in öteki bölgelerinde bir çok ğailelere sebep olacak olan bu izin İngilizlere verilmiştir¹⁰².

Şerif Hüseyin Tihame'yi bir kaç yıl yönettikten sonra, San'a imamı bulunan Muhammed b. Yahya ile araları açıldı. Şerif Hüseyin, uzun bir direnişten sonra İmâm'a yenilince, İmâm Moha'ya kadar olan bütün toprakları egemenliğine alıp¹⁰³, San'a'ya döndü.

Yemen'in bu karışıklığını Bâb-ı Âli'ye bildiren Mekke-i Mükerrreme Şerifi muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa'nın bir layihası¹⁰⁴, Sultan Abdülmecid'in dikkatini çekti. Bu layiha üzerine de Tevfik Paşa'ya Yemen'i geri alması için emir gönderdi¹⁰⁵. Bunun üzerine Mısır ve Hicaz'da donatılan üç bin kadar Osmanlı askeri, Ciddeden hareket ederek, 17 cemaziyel âhir 1265/1849 da Hudeyde limanına vardı. Hudeyde kaymakamı Şerif Hasan'ın direnmesi üzerine, savaş başladı ve ertesi gün de şehri teslim etmeğe mecbur kaldı. Böylece Yemen ikinci kez Osmanlı idaresine girdi¹⁰⁶.

Hudeyde'yi bu şekilde teslim alan Tevfik Paşa ile Mekke-i Mükerrreme Şerifi Muhammed b. 'Avn, San'a'yı da Osmanlı egemenliği altına almak amacıyla Mekke-i Mükerrreme *nakibu's-sâdatı* Seyyid İshak Efendi'yi bir mektupla San'a imamı Muhammed Yahya'ya gönderdiler¹⁰⁷.

Kendisine her tarafta baş kaldıran Arap kabilelerinden kurtulmak ve belki de bir paye almak düşüncesiyle Muhammed Yahya, San'a'dan Hudeyde'ye gitti; sonra da anlaşmak üzere Tevfik Paşa ile Şerif Muhammed b. Avn refakatinde 4 ramazan 1265/1849 günü San'a'ya geri döndü¹⁰⁸.

Her ne kadar Tevfik Paşa, maiyyetindeki askerle birlikte bir tek silah patlatmadan San'a'ya girmişse de, gerekli önlemleri alma-

102 Rüşdî, a.g.e., s. 40.

103 TYS, I, 294-295., Eric Macro, a.g.e., s. 31.

104 Bu layiha için bak. BDA, Mes. Müh. Yemen, no: 1816, lef, 5.

105 Rüşdî, a.g.e., s. 41., G. Wyman Bury, a.g.e., s. 14.

106 Barbier de Meynard, Notice sur l'Arabie Méridionale, s. 87-88., George Antonius, *The Arab Awakening*, London, 1955, s. 66., Ahmed Emin Zuhri'l-İslâm, el-Kahire, 1964, IV, 136-137., The Cambridge History of Islam, I, 388.

107 TYS, I, 298., Rüşdî, a.g.e., s. 41.

108 TYS, I, 298-299., Rüşdî, a.g.e., s. 41.

dığı için, bir çok askerin boş yere telef olmasına sebep olmuştur¹⁰⁹. Nitekim Tefvik Paşa, İmâm Muhammed'le San'a'ya girince, çevredeki kabileler daha da galeyana gelmişler ve İmâm Muhammed'i imâmetten uzaklaştırarak, yerine Ali Mehdi denen bir başkasını getirmişlerdir¹¹⁰.

Bütün olup biteni, İmâm Muhammed, Tefvik Paşa'ya haber verdiği halde, adı geçen Paşa, söylenenlere kulak asmamış ve askerini San'a sokaklarına salmıştır. Kimi berbere, kimi hamama giden askerlerin bu dağınıklığını gören halk, onlara saldırmış ve buldukları yerde öldürmüştür. Kaçabilenler de Tefvik Paşa ile birlikte kaleye sığınmış ve burada yirmi beş gün mahsûr kalmışlardır. Bu arada eski imâm Muhammed b. Yahya hapsedilmiş, daha sonra da öldürülmüştür. Sonunda da yeni imâm Ali Mehdi'nin himmetiyle Tefvik Paşa kaleden çıkarak perişan bir halde ve İmâm'ın himayesinde Hudeyde'ye dönmüştür¹¹¹. Bir sene sonra da içtiği bir sudan hastalanarak ölmüştür¹¹². Bu tarihten sonra Yemen, kâh valilik, kâh mutasarrıflıkla idare edildi¹¹³. Tefvik Paşanın ölümü üzerine, Hicaz Valiliği, Fırka-i askeriye kumandanı Ferik Kürd Mahmut Paşa'yı Hudeyde vali vekâletine gönderdi¹¹⁴. Az bir süre sonra da, Mustafa Sabrî Paşa Yemen valiliğine atandı. Fakat o da bir sene sonra, yani 1267/1851 de aniden ölünce, yerine Mehmed Sırrî Paşa tayin edildi. Sırrî Paşa da bazı lüzumsuz harcamalarda bulunduğu için valilikten alınarak yerine 1268/1852 de Bonapart Mustafa Paşa gönderildi¹¹⁵. Ne varki, Bonapart gibi tedbirli denen bu zat, çevresindekilere uyarak Araplar üzerine yürümüş ve pusuya düşürülerek bir çok askeri öldürüldükten sonra, kendisi de kaçarken yolda ölmüştür¹¹⁶.

Böylece ikinci kez başlayan Osmanlı-Yemen ilişkileri, Ahmed Muhtar Paşa'nın fetih hareketleriyle devam etmiş ve Ahmed Muh-

109 G.W. Bury, a.g.e., s. 14.

110 TYS, I, 299., Rüşdi, a.g.e., s. 42.

111 TYS, I, 300-301., E. Macro, a.g.e., s. 31.

112 TYS, I, 302., H. Ingrams, The Yemen, s. 54.

113 Rüşdi, a.g.e., s. 42.

114 TYS, I, 305.

115 TYS, I, 308.

116 TYS, I, 309-310.

tar Paşa bu fetihlerin sonucu olan San'a fethini, 25 nisan 1872 tarihli telgrafla Bâb-ı Âli'ye bildirmiştir¹¹⁷.

KISALTMALAR

Ah.Yem.	Ahbarü'l-Yemâni
BDA	Başbakanlık Devlet Arşivi
BDAY	Başbakanlık Devlet Arşivi Yıldız evrakı
Bedâyi	Bedâyi'ü'z-zuhûr fi vakâyi'd-duhûr (İbn İyâs)
BGHD	Bulletin de Géographie Historique et Descriptive.
Cam.mut.	Câmi'ul-mütûn fi ahbârî'l-Yemenî'l-meymûn
DF	Documentation Française, articles et documents : Orient-Occident, Paris.
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
el.yaz.	el yazması
EN	Evrak no.
Hukm.Os.	el-Hukmü'l-Osmani fi'l-Yemen (Abaza Farûk Osman)
İA	İslâm Ansiklopedisi
İD	İrade defterleri dahiliye
İÜMK	İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi
el-Kâmil	el-Kâmil fi't-târih (İbnü'l-Esir)
KN	Karton no.
KSN	Kısım no.
Mes.Müh.	Meşâil-i mühimme
Rağib (E.C.O.)	Es'ad Cabir b. Osman Rağib
Rap.	Rapport sur le Yemen (A. Bardey)
ŞD	Şuray-ı Devlet
Şezerât	Şezerâtü'z-zeheb (İbnü'l-İmâd)
TD	İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TYS	Tarih-i Yemen ve San'a (Ahmed Raşid)
YS	Yemen Salnamesi
ZN	Zarf no.

117 Bak. bl. no: 60. Ahmed Muhtar Paşa, San'a'yı aldıktan sonra, Yemenliler, takım takım gelerek teslim olmuş ve bu fetihle eşkiyadan kurtulduklarını ifade etmişlerdir (BDA, İD, no: 45341). Fetihle ilgili ayrıntılı bilgi için bak. A. Deflers, Voyage au Yemen, s. 16, 70. M. Alfred Bardey, *Rapport sur el-Yemen et Partie du Pays d'Hadramaut (Arabie)*, BGHD, Paris, 1899, c. 29, no: 4, s. 23, 34-36, 42., Bedrüddin Muhammed b. İsmail, *el-Letaifu's-senniye fi ahbârî'l-memâlikî'l-yemeniyye*, İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, no: AY 1345, s. 81b. vd., E.C.O. Rağib, a.g.e., s. 355 vd., Gaston Rouet, La Question du Yémen, s. 475., H. Marchand, *Les Questions d'Arabie, le Yémen, Mascate et Koweit*, QDC, Paris, 1911, c. 31, no: 399, s. 397., G.W. Bury, a.g.e., s. 15., Gillian King, *Imperial Outpost Aden, its place in British strategic Policy*, London, 1964, s. 80-81., H. Ingrams, a.g.e., s. 57.